

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΤΙ.

πως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους αἱ τύχαι οὕτω καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τε καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν ὑπῆρξαν ποιήλαι κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τὰ πολύκροτα ταῦτα ὀνόματα δὲν ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἐπιθυμητὴ σαφήνεια, ἐπιτραπήτω μοι νὰ διαλάβω συντόμως περὶ αὐτῶν.

Ὁὐχὶ μόνον ἡ ἔτυμολογικὴ αὐτῶν ἀρχὴ παραμένει πάντοτε ἀμφίβολος (ἴδε κατωτέρω), ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπωνυμιῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς διαδόσεως καὶ χρήσεως αὐτῶν δὲν ἔχομεν σαφῆ ἔννοιαν. Οὕτω λ. χ. ὁμολογεῖται, ὅτι ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, δηλ. κατὰ τοὺς χρόνους οὓς παριστᾷ ἡμῖν ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου, οὔτε πᾶσα ἡ χώρα ἐκαλεῖτο Ἑλλάς, οὔτε πάντες οἱ κάτοικοι αὐτῆς Ἑλληνες. Διὰ τοῦτο ἔγραψεν ὁ Θουκυδίδης ἐν Α' Β «δοκεῖ δέ μοι οὐδὲ τοῦνομα τοῦτο (δηλ. Ἑλλάς) ξύμπασά που εἶχεν...» καὶ «πολλῶ γὰρ ἕστερον τῶν Τρωϊκῶν γενόμενος (ὁ Ὀμηρος) οὐδαμοῦ τοὺς ξύμπαντας ὠνόμασεν (δηλ. Ἑλληνας) οὐδ' ἄλλους ἢ τοὺς μετ' Ἀχιλλέως ἐκ τῆς Φθιώτιδος, οἵπερ καὶ πρῶτοι Ἑλληνες ἦσαν, Δαναοὺς δὲ ἐν τοῖς ἔπεσι καὶ Ἀργεῖους καὶ Ἀχαιοὺς ἀνακαλεῖ».

Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ὁ Ὀμηρος λέγων ἐν Β 683 «οἳ τ' εἶχον Φθίην ἠδ' Ἑλλάδα καλλιγύναικα, καὶ Ι 395 πολλοὶ Ἀχαιοὶ εἰσὶν ἀν' Ἑλλάδα τε Φθίην τε καὶ Ι 447 διε πρῶτον λίπεν Ἑλλάδα καλλιγύναικα, νοεῖ οὐχὶ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ μόνον τὴν περὶ τὴν Φθίαν καὶ τὴν μεσημβρινὴν Θεσσαλίαν

χώραν¹, ἦτοι τὴν χώραν τὴν μεταξὺ Φαρσάλου καὶ Μελιταίας ἢ τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν κειμένην.

Καὶ τώρα ἐρωτᾶται, πῶς τὸ περιορισμένον κατ' ἀρχὰς γεωγραφικῶς τοῦτο ὄνομα **Ἑλλάς** καὶ τὸ ἐθνικὸν **Ἕλληνες** τὸ ἐπίσης περιορισμένον ἐξηπλώθησαν **μετὰ τὰ Τρωικὰ** καὶ κατέστησαν δηλωτικὰ τοῦ ὅλου ἔθνους ἡμῶν καὶ τῆς ὅλης πατρίδος; Ἡ παγκόσμιος ἱστορία διδάσκει ὅτι καὶ χῶραι καὶ λαοὶ μετέβαλον πολλάκις ὀνομασίαν, ἀλλὰ τοῦτο συνέβη, διότι κατεκτήθησαν ὑπὸ λαῶν φερόντων ἤδη πρότερον ἄλλο ὄνομα, ὃ μετέδωκαν εἰς τὴν καταληφθεῖσαν χώραν καὶ εἰς τοὺς πρόην κατοίκους· πρβλ. Τοῦρκος-Τουρκία, Βούλγαρος-Βουλγαρία, Ἄγγλος-Ἀγγλία, Φράγκοι-France κλπ. Ὁμοίως διδάσκει ὅτι λαοὶ τινες μετέβαλον ὄνομα, διότι μετέβησαν καὶ κατόκησαν εἰς χώραν πρότερον ὀνομασμένην· πρβλ. Ἰσπανία-Ἰσπανός (οὕτως Ἰσπανοὶ λέγονται σήμερον καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐκεῖσε εἰσβαλόντων Βανδάλων, νῦν Ἀνδαλουσιῶν), ἢ ὅτι λαοὶ τινες ὀνομάσθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν κατὰ τινα μικρὰν μερίδα ἢ φυλὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, ἦν πρώτη ἐγνώρισεν· πρβλ. Γραιὶ καὶ Graeci-Γραικοὶ ἀπὸ μικρᾶς τινος ὀμάδος Ἑλλήνων **Γραιῶν** καὶ **Γραικῶν** καλουμένων, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Τανάγρας ἀπέκησαν πάλαι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐγνωρίσθησαν πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς Ἰταλοὺς· ἔπειτα Ἰαβάνας, ὅπως ἐκάλεσαν ἡμᾶς οἱ Ἰνδοί, (ὄθεν Γιουνάν, ὅπως ἔπειτα οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Τοῦρκοι), ἀπὸ τοῦ **Ἰά(Φ)ονες**-**Ἰαονες**-**Ἰωνες**· πρβλ. ἔτι καὶ τὸ Allemand καὶ Allemagne ἀπὸ τῆς μικρᾶς Γερμανικῆς φυλῆς τῶν Ἀλεμανῶν. Ἐπ' ἴσης εἶναι γνωστὸν ὅτι λαοὶ τινες φεύγουσιν ἐκόντες τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ὄνομα· πρβλ. Ἡροδότου Α' 143 **οἱ μὲν νῦν ἄλλοι Ἰωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐφυγον τὸ ὄνομα οὐ βουλόμενοι Ἰωνες καλεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονται μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ ὀνό-**

¹ Πολαιοὶ τινες ἠμφοσεβήθησαν, ὡς φαίνεται, ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο **Ἑλλάς** παρ' Ὀμήρῳ ἐδήλου πόλιν ἢ χώραν. πρβλ. Σχολιαστὴν εἰς Β 688 **«οἱ μὲν πόλιν, οἱ δὲ πᾶσαν Φθιώτιδα, ὃ καὶ βέλτιον»**. Καὶ ἀληθῶς τὸ 1478 **φεῦγον δι' Ἑλλάδος εὐρυχώροια, Φθίην δ' ἐξικόμην εἰς Πηλῆα** φαίνεται ἐπιβάλλον τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ **χώραν**.

ματι». ¹ Κατὰ τὰ διδάγματα ταῦτα τῆς ἱστορίας ἐξετάζοντες τὰ παλαιὰ ἐν Ἑλλάδι συμβάντα δὲν εὐρίσκομεν ἐν αὐτοῖς ἀνάλογον ἢ ὁμοίον τι. Διότι οὔτε κατάκτησις τοῦ συνόλου ἔθνοῦς ὑπὸ τῶν ὀλίγων ἐκείνων οὔτε ἄλλο τι δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν ὀνομάτων τούτων δὲν συνέβη, ἀλλ' ὅμως παραδόξως ὠνομάσθη ἡ ὅλη χώρα *Ἑλλάς* καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀπαξάπαντες *Ἕλληνες* ἀπὸ τῶν ὀλίγων κατοίκων τῆς Ὀμηρικῆς μικρᾶς Ἑλλάδος. Οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ Ἡρόδοτος καὶ Θουκυδίδης φαίνεται ὅτι προσέκρουσαν εἰς τὸ παράδοξον φαινόμενον τοῦτο, διὸ καὶ ἐζήτησαν νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν, ἀλλ' ἂν μὴ σφάλωμαι, ἀνεπιτυχῶς. Οὕτω γράφει ὁ Ἡρόδοτος (Α 58) «τὸ δὲ *Ἑλληνικόν... ἀποσχισθὲν ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ ἐὼν ἀσθενές, ἀπὸ μικροῦ τευ τὴν ἀρχὴν δρμώμενον, αὔξεται ἐς πλῆθος Πελασγῶν μάλιστα προσκεχωρηκότων αὐτῶ καὶ ἄλλων ἐθνέων βαρβάρων συγχνῶν*». Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο ἀπορεῖται πῶς ἐπέσθησαν τὰ ἄλλα πολυαριθμότερα ἔθνη, εἴτε βάρβαρα ἦσαν εἴτε μὴ, νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὸ μικρὸν καὶ ἀσθενές ἔθνος, δηλ. εἰς τὴν ὁμάδα τῶν παλαιῶν ἐκείνων Ἑλλήνων, ἀφοῦ πᾶσα κατάκτησις ἀποκλείεται καὶ δὴ καὶ βία; Καὶ ἡ ἀπορία γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερα, ὅταν κατ' αὐτὸν τὸν Ἡρόδοτον οἱ Πελασγοὶ *ἦσαν βάρβαρον γλῶσσαν ἰέντες*, ἦτοι ἦσαν ἀλλόγλωσσοι². Λοιπὸν πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελληνισθοῦν οἱ ἀλλόγλωσσοι βάρβαροι ἐκεῖνοι κατὰ τοὺς παλαιούς, τοὺς πάσης παιδείας στερουμένους ἐκείνους χρὸ-

¹ Ὡς γνωστὸν εἰς ἡμᾶς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ οἱ Βούλγαροι ἐν Κοινταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ ὅπου συνέζων μετὰ Ἑλλήνων πρὸ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ σχίσματος, δὲν ἠθέλον νὰ λέγωνται Βούλγαροι. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι, ὡς ἤκουσα ἄλλοτε, ἐφρευγον τὴν ὀνομασίαν ταύτην ὡς χυδαίαν, ἠθέλον δὲ νὰ λέγωνται Ὀθωμανοὶ, Μουσουλμάνοι. Ὡστε τὰ παλαιὰ τῶν Ἰωνῶν εἶχον καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἐτὴ ἀκόμη ἀνάλογα.

² Τοῦτο λέγει ὁ Ἡρόδοτος ἔχων ὑπ' ὄψιν Πελασγοὺς τινὰς ἐν τῇ Προποντίδι. Ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Πελασγῶν, ὅθεν τὸ Πελασγικὸν Ἄργος (=Θεσσαλία) καὶ Πελαγονῶν καὶ Παιονῶν (Παιονίδια δημὸς ἐν τῇ Ἀττικῇ) ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη δὲν συμφωνεῖ, εὐρίσκει δὲ αὐτοὺς *Ἕλληνας* (πρβλ. Beloch Gr. Geschichte Α' σ. 54 κέξ.).

vous και τοῦτο ὑπὸ ὀμάδος μικρᾶς, ὅπως τότε ἦσαν ἀκόμη οἱ Ἕλληνες τῆς Φθίας; Ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου πειραῖται νὰ δώσῃ και ὁ Θουκυδίδης λέγων ἐν Α Β «*Ἕλληνας δὲ και τῶν παίδων αὐτοῦ ἐν τῇ Φθιώτιδι ἰσχυσάντων και ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπὶ ὠφελίᾳ ἐς τὰς ἄλλας πόλεις, καθ' ἐκάστους μὲν ἤδη τῇ ὀμιλίᾳ μᾶλλον καλεῖσθαι Ἕλληνας, οὐ μὲντοι πολλοῦ γε χρόνου ἠδύνατο και ἀπασιν ἐνικῆσαι τεκμηριοῦ δὲ μάλιστα Ὀμηρος· πολλῶ γὰρ ὕστερον ἔτι και τῶν Τρωϊκῶν γενόμενος οὐδαμοῦ τοὺς ξύμπαντας ὠνόμασε* (δηλ. Ἕλληνας)».

Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι και ἡ ἑρμηνεία αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή. Καὶ δὲν μὲ διαφεύγει μὲν ὁ κίνδυνος ὄν διατρέχει ὁ τολμῶν νὰ ἀντιλέγῃ πρὸς κριτικὸν ἱστορικόν, ὅποῖος ὁ Θουκυδίδης¹. ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἕκαστος βλέπει, ὁ λόγος δὲν εἶναι περὶ μαρτυρίας ἀλλὰ περὶ εἰκασίας πρὸς ἑρμηνείαν ἀρχαιότερου αὐτόχρημα μυθολογικοῦ φαινομένου, διὸ και προτάσσει τὸ ῥῆμα *δοκεῖ δέ μοι*.... Καὶ λοιπὸν ἐὰν ἡμεῖς σημερον ἀπὸ μείζονος πείρας ὀρμώμενοι δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ὀρθότερον περὶ τῶν παλαιότερων συμβάντων, δὲν εἶναι δίκαιον νὰ μὴ τολμῶμεν ν' ἀντιλέγωμεν τοῖς ἀρχαίοις και ν' ἀναζητῶμεν τὴν ἀλήθειαν.

Κατὰ ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι διὰ τῆς ὠφελείας (πάντως πολιτικῆς, στρατιωτικῆς) ἦν ὡς λέγει, παρεῖχεν ὁ τε Ἕλληνας και οἱ παῖδες αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτοὺς, δὲν

¹ Ὡς γνωστὸν εἰς τοὺς φιλολογοῦντας, ὁ Στράβων ἐτόλμησε νὰ ἐλέγξῃ τὸν Θουκυδίδην, ἀλλ' ἐσφάλη· θέλων δηλ. νὰ δεῖξῃ ὅτι ὁ Ὀμηρος μετεχειρίσθη τὴν λέξιν Ἑλλάδα ἐπὶ τῆς συνήθους σημασίας, γράφει «οὐτ' οὖν Θουκυδίδης ὀρθῶς· οὐδὲ γὰρ λέγεσθαι φησὶ βαρβάρους, διὰ τὸ μηδὲ Ἕλληνας πω ἀντίπαλον εἰς ἐν ὄνομα ἀποκερῖσθαι· τὸ τε γὰρ μηδὲ Ἕλληνας πω ψεῦδος αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἀπελέγχει «ἀνδρὸς τοῦ κλέος ἐργῶ καθ' Ἑλλάδα και μέσον Ἄργος», και πάλιν «εἴτ' ἐθέλεις τραφῆναι ἀν' Ἑλλάδα και μέσον Ἄργος», (Ὀδυσ. α 344, ο 80).... Διέλαθε δὲ αὐτὸν διὰ οἱ στίχοι οὗτοι εἶχον πολὺ πρότερον ὑπὸ Γραμματικῶν και κριτικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας (Ἀριστάρχου και ἄλλων) ἀποβληθῆ ὡς νόθοι διὰ λόγους ἄλλους τε και γλωσσικούς. Πρόσθετε τέλος ὅτι και ἐν τούτοις Ἕλλάς δηλοῦ τὴν μέχρι Ἰσθμοῦ, Ἄργος δὲ τὴν μετέπειτα Πελοπόννησον.

νοεῖται πῶς θὰ παρελάμβανον τὸ ἔθνικὸν ὄνομα τῶν βοηθούτων αὐτοὺς οἱ ἐπικαλούμενοι. Κατὰ τοὺς μετέπειτα ἱστορικοὺς χρόνους πολλαὶ πόλεις ἐπεκαλοῦντο ἄλλους, ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ καταλύσει τυραννίδος, ἀλλ' οὐδεμιᾶς οἱ κάτοικοι ὠνομάσθησαν κατὰ τὸ ὄνομα τῆς βοηθησάσης πόλεως. Ἐπειτα ὑποτιθεμένης τῆς προσκλήσεως ταύτης ὡς ἀληθινῆς, διότι ἄλλοθι εἶναι ὅλως ἀμάρτυρος, πῶς νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Ἕλλην οὗτος καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ ἐβοήθησαν τοὺς Κρηίτας ἢ τοὺς Κυπρίους ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς Λάκωνας, οἵτινες πάντες κατελέχθησαν ὁμοίως εἰς τοὺς Ἕλληνας; Πρὸς τούτοις ὁ Ἕλλην οὗτος μυθολογεῖται υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἕγγονος δὲ τοῦ Προμηθέως καὶ γενάρχου τῶν Ἑλλήνων· θὰ ἔζησεν ἄρα κατὰ ταῦτα πολὺ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, διότι μόνον ἐν διαστήματι πολλῶν ἐτῶν, ἑκατονταετηρίδων ὅλων, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀυξηθῶσιν οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε νὰ κατοικήσωσι πόλεις καὶ νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ Τροίαν. Ἀλλά, καθ' ἃ ὀρθῶς παρατηρεῖ αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, ἦτοι ἔτη πολλὰ μετὰ τὸν Ἕλληνα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, δὲν εἶχεν ἀκόμη κατισχύσει τὸ ὄνομα τοῦτο· οἱ χρόνοι ἄρα τῆς ὑποτιθεμένης δράσεως αὐτοῦ τε τοῦ Ἕλληνοσ καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ καὶ ἡ ἐξάπλωσις τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην* καὶ *Ἕλλάς* δὲν συμπίπτουσιν ἀλλὰ καὶ ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων μέγιστον. Πρόσθετε τέλος ὅτι κατ' ἀλήθειαν ὁ Ἕλλην οὗτος τῆς μυθολογίας ὑπῆρξε τοσοῦτον ὀλίγον γενάρχης τῶν Ἑλλήνων ὅσον καὶ ὁ Ἀβραὰμ γενάρχης τῶν Ἑβραίων. Οἱ Ἕλληνες, γινώσκομεν ἡμεῖς σήμερον, ἦλθον εἰς τὴν ἡμετέραν χερσόνησον κατὰ μικρόν, κατὰ στίφη, ἐνέπιπτον ἐπ' ἀλλήλους (πρβλ. Θουκυδ. Α' 2) καὶ παρήλθε μακρὸς χρόνος, μέχρις οὗ κατασταθῶσι μονίμως καὶ διαγνωσθῆ ἡ ἔθνικὴ ἐνότης αὐτῶν, ὅτε ἐπλάσθη καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ γενάρχου τούτου *Ἕλληνοσ*.

Ὁ Κούρτιος φρονεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν Ἕλληνα καὶ τοὺς υἱοὺς του ὡς γενάρχας πρέπει νὰ νοήσωμεν φυλάς, αἵτινες πεπρωκισμέναι δι' ἐκτάκτου εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ πλήθους καὶ διεδόθησαν διὰ πολεμικῆς δεξιότητος. Οὕτω, λέγει, οἱ μὲν αὐξάνονται, οἱ δὲ ἐκλείπουσιν,

καὶ τὸ νέον ὄνομα τῶν Ἑλλήνων ἀποβαίνει τὸ ἐπικρατοῦν. Ἄλλὰ προφανῶς καὶ ταῦτα δὲν εἶναι πειστικώτερα τῶν προειρημένων. Ἐπειτα πῶς νὰ νοήσωμεν τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι πόλεις, οἷον τὸ Ἄργος, τὸ μέχρις ἐσχάτων ἐγκραυζώμενον ἐπὶ πατραγαθία καὶ ἡ ὑπερήφανος Σπάρτη θὰ ἐδέχοντο νὰ ὀνομασθῶσι δι' ὀνόματος ἀσήμου σχετικῶς φύλου, ὅπως οἱ Μυρμιδόνες Ἕλληνες; Ἡ πῶς τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξηπλώθη μέχρι Ρόδου, Κρήτης καὶ Κύπρου; Καὶ ὅμως ταῦτα τὰ σπουδαιότατα μὲν, ἀφοῦ πρόκειται περὶ τῆς τύχης καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς φυλῆς ἡμῶν, τὰ ἀδιανόητα δὲ προσπίπτοντα εἰς ἡμᾶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἔγιναν, καὶ ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν, ἀνάγκη νὰ εὕρωμεν λύσιν τοῦ παραδόξου φαινομένου.

Ἱστορικῶς, δηλαδὴ κατὰ τὴν γραπτὴν παράδοσιν, τὰ ὀνόματα Ἑλλάς καὶ Ἑλλήν καθὼς καὶ ἄλλοι παρόμοιοι τύποι Ἑλλοί, Ἑλλοπία, Ἑλλά (εἰκάζεται ὅτι ἐκ τοῦ ἔδλα = *sella*, καὶ δὴ = *ἔδρα*, δηλ. τοῦ Θεοῦ) κτλ. εὐρίσκονται κατ' ἀρχὰς ἐν Ἡλείῳ. Οὕτω λέγει ὁ Ἡσίοδος *ἔστι τις Ἑλλοπία πολυλήιος ἥδ' ἐὺλείμων*¹. Ὅτι τὰ ὀνόματα Ἑλλοί καὶ Ἑλληνες ἐδήλουν τὸν αὐτὸν λαόν, μαρτυρεῖ πλὴν τῶν λέξεων τούτων καὶ ὁ Ἡσύχιος λέγων Ἑλλοί Ἑλληνες καὶ οἱ ἐν Δωδώνῃ ἱερεῖς καὶ «Ἑλλά τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης».

Ὅμοιως γράφει Στέφανος ὁ Βυζάντιος «Ἑλλάς ἀρχαία περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελλῶν· ἔκουν γὰρ οἱ Σελλοί (ὀρθότερον Ἑλλοί)² ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δὲ Ἑλληνες». Ἐκ τῆς Θεσπρωτίας, ἥτις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔκαλεῖτο Ἑλλάς, οἱ Θεσ-

¹ Ἐκ τοῦ Ἑλλοπία προήλθε διὰ ἀπλοποιήσεως τὸ συντομώτερον Ἑλλά (ἥς οἱ κάτοικοι Ἑλλοί), ὅθεν τοῦτο μὲν Ἑλλάς, ὅπως τὸ φοράς, νομάς, μιμάς κτλ. παρὰ τὸ φορός, νομός, μίμος, τοῦτο δὲ Ἑλλάν Ἑλλᾶνος, ὅπως Αἰνιᾶν· Αἰνιᾶνος, Ἀργιᾶν· Ἀργιᾶνος, Φοιτιᾶν· Φοιτιᾶνος κτλ. παρὰ τὸ Αἰνία, Ἀργίος, Φοιτία κτλ. Τὸ ὄνομα Ἑλλοπία παράγεται, ὡς εἶναι φανερόν, ἐκ τοῦ Ἑλλοψ· προβλ. Δρύοψ, Δόλοψ, Δευρίοψ, Ἀλωοψ κτλ. Ἄν δὲ παραιτέρω τὸ Ἑλλοψ τοῦτο συνάπτεται πρὸς τὸ Ἑλος, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἀδηλον, καθὼς καὶ τίς ἦτο ἡ πρώτη αὐτοῦ σημασία.

² Ἡ γραφὴ Σελλοί εἶναι, ὡς πολλοὶ ἀρχαίῳθεν παρετήρησαν,

πρωται μετηνάστευσαν κατά την μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπου εὐρίσκομεν παρ' Ὀμήρῳ μνημονομένους ὡς **Ἑλληνας** τοὺς ἄνδρας τοῦ Ἀχιλλέως ἐκ Φθίας. Ἐν τῇ Ὀδυσσειᾷ εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι τὸ ὄνομα **Ἑλλὰς** συνάπτεται μετὰ τοῦ Ἄργους καὶ δηλοῖ πᾶσαν τὴν Στερεὰν λεγομένην σήμερον Ἑλλάδα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἄργος ἢ τὴν Πελοπόννησον. Αὐτὸ τοῦτο φαίνεται δηλοῦσα ἡ λέξις **Ἑλλὰς** καὶ ἐν τῷ ὕμνῳ εἰς Ἀπόλλωνα. **Ἑλλοπία** δὲ καλεῖται καὶ χώρα περὶ τὰς Θεσπίας καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἢ τῶν Ὠρειτῶν τὰ Ἡπειρωτικὰ ἄρα ὀνόματα εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα μεταδοθέντα μετὰ τῶν ἐκεῖσε μεταναστευσάντων Ἡπειρωτῶν. Βραδύτερον παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ φαίνεται ὅτι εἶχε διαδοθῆ καὶ μεσημβρινώτερον τὸ ἐθνικὸν **Ἑλλην**, διότι λέγει ὅτι ὁ ἥλιος... βραδίον δὲ **Πανελλήγεσσι φαίνει**. Ἐπίσης καλεῖ **Ἑλλάδα** σύμπασαν τὴν καὶ νῦν, διὸ λέγει «**Ἑλλάδος ἐξ ἱερῆς εἰς Τροίην καλλιγύναικα**. Ὅμοίως λέγει καὶ ὁ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος π.Χ. ἀκμάσας Ἀρχίλοχος **Πανελλήνων διζὺς εἰς Θάσον συνέδραμον**. Ὅμοίως ἀναγινώσκειται καὶ ἐν Ἡλεισκῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος τὸ ὄνομα **Ἑλλανοζικίας** ἢ τοῖ **Ἑλλανοδικης** (δηλ. τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγώνων). Κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα εἶχεν ἐξαπλωθῆ ἀνά πᾶσαν τὴν ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένην χώραν τὸ ὄνομα **Ἑλληνες** ἢ μᾶλλον τὸ σύνθετον **Πανέλληνες**, διότι, ὡς ἕκαστος βλέπει, ἀκριβῶς ἵνα δηλωθῆ ὅτι πάντες οἱ ὁμόφυλοι πρέπει νὰ καλῶνται διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου, ἐκρίνετο ἀναγκαία ἡ προσθήκη τοῦ **παν**-. Ἐκ τοῦ συνθέτου δὲ **Πανελλήνες**, τοῦ καὶ πρῶτον μαρτυρουμένου ὡς δηλωτικοῦ τῆς ὅλης φυλῆς, ἀπεσπᾶσθη ἔπειτα τὸ ἀπλοῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας, ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροξυτονία Ἑλλαν Ἑλλανος ἀντὶ Ἑλλὰν Ἑλλᾶνος ὅπως τονίζονται τὰ ἄλλα εἰς **ἀν-ἄνος** ἐθνικὰ (πρβλ. **κανῶν-νομοκάνων** καὶ ἐκ τούτου **κάνονας**).

παρὰνάγνωσμα τοῦ ἀμφιδεσελλοὶ ὡς ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ ἀντὶ ἀμφὶ δὲ σ' Ἑλλοὶ. Τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν ἠπίστατο ἤδη ὁ Πίνδαρος κατὰ τὸν γεωγράφον Στράβωνα (Z 328), «πότερον δὲ χρὴ λέγειν Ἑλλοὺς ὡς Πίνδαρος ἢ Σελλοὺς, ὡς ὑπονοοῦσι παρ' Ὀμήρῳ κεῖσθαι».

Ἄλλὰ τώρα ἐρωτᾶται, πῶς ἔγινε τὸ παράδοξον, τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἔθνῶν τοῦτο, ἀφοῦ προφανῶς κατάκτησις τῆς ὅλης φυλῆς ὑπὸ τῆς μικρᾶς ομάδος τῆς φερούσης κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν συνέβη, νὰ ὀνομασθῆ ἡ δὴλ. ὀλόκληρος ἡ φυλὴ δι' ὀνόματος μικροῦ καὶ οὐχὶ τοῦ ἐπισημοτάτου φύλου; τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα. Πάντως ἀνάγκη νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι οὐχὶ ὑλικῆ τις βία, ἀλλ' ἠθικὴ δύναμις μεγάλη θὰ ἐπέβαλε τὴν ὀνομασίαν ταύτην, τοῦτο δέ, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα, καθιστᾷ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀξίαν ἰδιαίτερας προσοχῆς. Ἡ ὀνομασία αὕτη ὠρμήθη, καθ' ἣ ἤδη ἐρευνηταὶ τῆς Ἑλλην. ἱστορίας ἦκασαν ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῶν τε ἄλλων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἐν Δελφοῖς καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ¹. Εἶναι δηλ. γνωστὸν ὅτι ἀρχαιόθεν ὑπῆρχεν ἐν Δελφοῖς ἐπίσημον ἱερὸν (ἂν μετὰ τῶν ἔξ' Ἡπείρου εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐλθόντων Θεσπρωτῶν ἦσαν καὶ ἱερεῖς ἐκ Λαυδωνῆς, καὶ ἂν οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ ἱδρυταὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἀδηλον, φαίνεται δ' ὅμως λίαν πιθανόν), καθὼς καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ἀρχεται ἡ ἀνάπτυξις καὶ πανελληνίως φήμη τῶν ἀγῶνων ἐν Ὀλυμπίᾳ. Περὶ τῆς μεγίστης δυνάμεως καὶ ἐθνικῆς σημασίας τῶν ἱδρυμάτων ἐκείνων ἡμεῖς σήμερον δυσκόλως δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιάν τινα ὅπως οὖν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ἅγιος Ἰάφωσ, ἡ Παναγία τῆς Τήνου καὶ τὰ λοιπὰ προσκυνήματα οὐδὲ πόρρωθεν δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν ἐπισημότητα καὶ τὴν μεγάλην ἐπιβολὴν ἐκείνων. Ἄλλ' οὐδὲ οἱ ἐπ' ἐσχάτων κατὰ μίμησιν τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἐπαναληφθέντες παρ' ἡμῖν Ὀλυμπιακοὶ ὀνομασθέντες ἀγῶνες παρέχουσί τι ἀντάξιον. Ἐπειτα ἡμεῖς οἱ λεγόμενοι Χριστιανοὶ ἐδιδάχθημεν ὅτι οἱ θεοὶ ἐκείνων ἦσαν ψευδεῖς καὶ τὰ εἰδῶλα αὐτῶν ἐπ' ἴσης, ὥστε ἐκ τῶν προτέρων καταδικάζομεν καὶ δύνатаί τις νὰ εἴπῃ, περιφρονοῦμεν τὰς πανηγύρεις ταύτας. Ἄλλ' ἀσχέτως πρὸς τὰ θεολογικὰ ταῦτα ζητή-

¹ Πρβλ. Beloch, Griechische Geschichte A σ. 330, Κ. Παπαρηγοπούλου Ἑλλην. Ἱστορία ἐκδοσ. Καρολίδου Λ' 35-6 σμ. καὶ 248-47 σμ. καὶ 348-9 σμ.

ματα, περὶ ὧν κηρύσσομαι ἐκ τῶν προτέρων ἀναρμόδιος κριτῆς, ἀν' ἀληθείῃ τὸ γνήσιον Ἑλληνικὸν λόγιον, καθ' ὃ ἐκ τοῦ τε καρποῦ τὸ δένδρον γνωρίζεται, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ θρησκεία τῶν παλαιῶν ἐκείνων προγόνων ἡμῶν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπέδρα ἐπ' ἐκείνους οὐχὶ ὀλιγώτερον εὐεργετικῶς ἢ ἡ ἡμετέρα ἐφ' ἡμᾶς. Ἐνθυμηθῆ ἕκαστος ὅτι πᾶς Ἕλληρ ἐθεώρει καθήκον αὐτοῦ νὰ μεταβῆ τοῦλάχιστον ἅπαξ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν (καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, περὶ οὗ ἐν τῷ Κρίτωνι λέγεται ὅτι μᾶλλον τῶν τυφλῶν καὶ χωλῶν ἦτο προσηλωμένος εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεσκέφθη τὴν Ὀλυμπίαν), ὅτι προκειμένου νὰ τελεσθῶσιν οἱ ἀγῶνες περιήρχοντο προηγουμένως κήρυκες καὶ ἐκήρυττον πανταχοῦ ἀνακωχὴν ἀπὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ πολέμου, ἵνα πάντες ἐλευθέρως δύνανται νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν πανήγυριν, ὅτι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα δὲν ἦσαν μόνον χώροι ἱεροὶ ἀλλὰ καὶ μουσεῖα καλλιτεχνίας, καὶ στάδια ποικίλων σωματικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγῶνων, ὅτι ὁ νικητῆς ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις ἀνεγράφετο ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν νικητῶν ἐπὶ στήλης ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ ἐλάμβανεν ἐν τῇ γενεθλίῳ πόλει ἡρωϊκὰς τιμὰς, σίτησιν ἐν τῷ πρυτανείῳ κλπ., ὅτι κατὰ πᾶσαν ἐπίσημον περίστασιν καὶ αἱ πόλεις καὶ πολλοὶ ἰδιῶται συνεβουλεύοντο τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν, καὶ ἐλάμβανον διὰ τῶν χρησμῶν ὁδηγίαν περὶ τοῦ πρακτέου, ὅτι δὲ τέλος εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα πλὴν τῶν πολυαρίθμων καὶ ἐξόχων ἔργων τέχνης ἐναπετίθεντο καὶ ἐφυλάττοντο καὶ τῶν πόλεων θησαυροί· ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἔχων τις ὑπ' ὄψει δύναται νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς μεγίστης ἐπισημότητος, τοῦ σεβασμοῦ καὶ ἐπιβολῆς ἣν τὰ ἱερὰ ἰδρύματα ταῦτα εἶχον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι ἀκριβῶς ὡς σεβαστὰ καὶ δὴ ἀνενόητα, ἐχρησίμευσαν εἰς ἴδρυσιν τῶν λεγομένων ἀμφικτιονίων, ἥτοι συμφωνίας καὶ συνεργασίας τῶν περιόικων πρὸς εἰρήνευσιν, προστασίαν καὶ φύλαξιν αὐτῶν. Πρόδηλον δὲ ὅτι, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀκριβῶς, ἵνα συσταθῶσιν αἱ ἀμφικτιονίαι, ἦτο ἀνάγκη νὰ συνεργάζωνται καὶ πολιτικῶς, ἥτοι νὰ συμμαχῶσι καὶ ἀναγνωρίζωσιν ἀλλήλους ὡς ὁμοφύλους καὶ συγγενεῖς. Ὁ Ἡρόδοτος ἐν Η' 144 ἀναγράφων τοὺς

γενικούς χαρακτήρας τῶν Ἑλλήνων καταλέγει τὸ *δραιμόν τε καὶ δμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίας, ἡθεὰ τε δμότροπα*. Ὅτι δὲ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων, ὅτι πρὸς ἔνωσιν ὅλης τῆς φυλῆς εἰς μίαν ἐνότητα, καὶ δὴ πρὸς αὐξήσιν τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἱερῶν ἰδρυμάτων τούτων πλείστον ἐφρόντιζον οἱ ἐν αὐτοῖς ἱερεῖς, οἵτινες καὶ ὕλικά συμφέροντα μεγάλα εἶχον πρὸς τοῦτο, νοεῖται οἴκοθεν¹. Ἐκ τῶν ἱερῶν ἄρα τούτων καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου τοῦ τῶν Δελφῶν, ὠρμήθη ἡ ἔννοια τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, κατ' ἀρχὰς μὲν περιορισμένως μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐν Ἀνθείᾳ καὶ Δελφοῖς ἐδρεύουσαν ἀμφικτιονίαν, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι μετεῖχον τῶν ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων τούτων, μετὰ τῆς ἐννοίας δὲ τῆς ἐνότητος ταύτης διεδίδοντο καὶ αἱ κοινὰ πλέον ὀνομασίαι *Ἑλλάς* καὶ *Πανέλληνες* - *Ἕλληνες*, διότι οὕτως ἑκαλοῦντο οἱ ἀπὸ Θεσπρωτίας τὸ πρῶτον, ἐκ Θεσσαλίας καὶ Φθιώτιδος ἔπειτα κατελθόντες ἱερεῖς τούτων, ὅπως δηλοῦται καὶ ἐντεῦθεν ὅτι ἔδρα τῶν θεῶν παρέμεινεν ἕκτοτε πάντοτε ὁ πρὸς βορρᾶν ὑψηλὸς Ὀλυμπος, ὅπου μετεφυτεύθη μετὰ τῶν Θεσπρωτῶν ὁ Πελασγικὸς τῆς Δωδώνης Ζεὺς καὶ μετ' αὐτοῦ οἱ λοιποὶ Ἑλληνικοὶ θεοί.

Ἄλλος παράγων τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ὀνομάτων *Ἑλλάς* καὶ *Ἕλλην* ὑπῆρξαν αἱ ἀποικίαι. Ὅπως δηλ. σήμερον οὕτω καὶ τὸ πάλαι ἡ μικρὰ καὶ καθόλου εἰπεῖν ἄγονος χερσόνησος ἡμῶν δὲν ἐξήρκει νὰ θρέψη τὰ τέκνα αὐτῆς εὐθύς ὡς ἔληξαν αἱ μεταναστεύσεις, ἐπῆλθε δὲ τάξις καὶ ἡσυχία καὶ δὴ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἔξοδος ἄρα ἐκ τῆς μικρᾶς χώρας ἡμῶν ταύτης καὶ ἀναζήτησις ἄλλης πρὸς ἐγκατάστασιν, ἣτις ἤρχισε καὶ πάλαι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων ἐσωτερικῶν ἐπιδρομῶν, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ μάλιστα ἐν μεγάλῳ μέτρῳ καὶ κατόπιν, ὥστε πᾶσαι αἱ

¹ Ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ τὰς πρὸς δυσμᾶς, εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, ἀποικίας συνίστων ἰδιαιτέρως διὰ τῶν χρησμάτων αὐτῶν οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ σκοπῇ, ἵνα ἡ συγκαινωνία πρὸς τὴν μητρόπολιν καὶ δὴ καὶ πρὸς τοὺς Δελφοὺς γίνηται διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου.

νήσοι μέτρι Κύπρου, καὶ σχεδὸν πᾶσαι αἱ παράλαιοι χῶραι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τῆς Προποντίδος, πολλαὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τῆς Σικελίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας καθὼς καὶ τινες τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἡ Κυρηναικὴ, ἐπληρώθησαν Ἑλλήνων ἀποίκων, καὶ Ἑλληνίδων πόλεων. Ἄλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ ἐγκατεστάθησαν Ἕλληνες καὶ μεγάλως εὐδοκίμησαν ἐν αὐτῇ. Ἐν ταῖς ἀποικίαις ταύταις συναντώμενοι καὶ συνεργαζόμενοι κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους παρετήρησαν ὅτι ὅσον διάφοροι καὶ ἂν ἦσαν κατὰ τὴν διάλεκτον καὶ τὴν φυλὴν εἰς ἓν πάντες ἀνήκον ἔθνος, πάντες εἶχον πολλὰ τὰ κοινά, τοὺς θεοὺς, τὴν λατρείαν, τὰς ἐορτὰς καὶ πανηγύρεις, τὴν γλῶσσαν, τὰς μεγάλας ἐθνικὰς παραδόσεις, τὴν πολεμικὴν τόλμην, τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα κλπ., δι' ὧν πάντων ἀντιδιεστέλλοντο ἀπὸ τῶν ἑκασταχοῦ αὐτοχθόνων καὶ ἅμα ἐφαίνοντο ὑπέρτεροι αὐτῶν, διὸ τοὺς ἀπεκάλουν βαρβάρους¹. Γεννηθεῖσα δὲ καὶ ἀναπτυχθεῖσα ἡ ἐθνικὴ ἐνότης ἐν ταῖς ἀποικίαις μετηνέχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν μητρόπολιν διὰ τῆς συχνῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀποίκων πρὸς τοὺς ἐν τῇ πατρίδι μένοντας, πρὸς τὰς μητροπόλεις.

Ὡς τρίτος παράγων τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι καὶ τὰ φιλολογικὰ ἔργα, ἀλλὰ ταῦτα μόνον ἐν σμικρῷ μέτρῳ· διότι ἤδη κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα, ὅτε, ὡς ἐμάθομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ τοῦ Ἀρχιλόχου τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάσαντος, πιστοῦται, ὅτι τὸ ὄνομα **Πανέλληνες** εἶχε καταστῆ δηλωτικὸν τῆς φυλῆς, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τὰ μεγάλα φιλολογικὰ ἔργα, δι' ὧν ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ κόσμου ὅλου, δὲν ὑπῆρχον, ἐξαιρέσει τῶν Ὀμηρικῶν καὶ ἴσως ἄλλων τινῶν οὐχὶ πολλοῦ λόγου ἀξίων· ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο, φρονῶ, νὰ ἔχωσι τότε τὸσαύτην ἐθνικὴν, ὡς εἴπωμεν, δύναμιν, ὅσην κατόπιν ἀπέκτησαν. Πρό-

¹ Γνωστὸν εἶναι πόσον ὑπερεῖχον τῶν ἀλλογενῶν οἱ Ἕλληνες καὶ ὡς πρὸς τὸ λέγειν, ἀφοῦ ἔλεγον περὶ αὐτῶν ὅτι τὰ ἔθνη ταῦτα οὐ λέγει, φελλίζει δέ, καὶ ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ ἴδρυσαν τὸ Ἑλληνισμὸν τέμενος (Ἡροδοτ. Β' 178). Ἄλλὰ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐν τῷ ἐξωτερικῷ δὲν ἐνούμεθα ὁμοίως;

σθες ὅτι τὰ Ὅμηρικά ποιήματα δὲν εἶχον ἔκπαλαι ἐκληφθῆ ὡς ἔθνικὰ Ἑλληνικὰ τεκμήρια ἐναντία τῶν ἀλλοφύλων.

Τὴν ἀλήθειαν τῶν λεχθέντων δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν, ὅπως λέγουσιν οἱ περὶ τὰ μαθηματικά δεινοί, καὶ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ὅτι δηλ. πάντες ὅσοι δὲν μετεῖχον τῶν ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων καὶ λοιπῶν τῶν ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἱεροῖς ἐκείνοις, ὅσοι δὲν μετεῖχον τῶν ἀποικιῶν, καὶ δὲν ἐφρόντιζον περὶ τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, οὗτοι, ἂν καὶ ἀποδεδειγμένως ἐλάλουν ἑλληνιστί, καὶ δὴ εἶχον τὸ ὁμόγλωσσον καὶ τὸ ὄμαιμον καὶ δὴ ἂν καὶ ἦσαν ὁμοίως Ἑλληνας, οὐχ ἦτον ἐκαλοῦντο βάρβαροι. Οὕτως ὀνομάζει ὁ Θουκυδίδης μέρος τῶν Αἰτωλῶν, πρὸς δὲ τοὺς Χάονας, τοὺς Μακεδόνας βαρβάρους, ὁμοίως ὁ Στράβων τοὺς περὶ τὴν Δωδώνην κατοικοῦντας. Λοιπὸν τοὺς ἀρχαιοτάτους Ἑλληνας, τοὺς θεράποντας τοῦ ἀρχαιοτάτου, ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ἐπικαλούμενων Ἑλληνικωτάτου θεοῦ, τοῦ Διός, *Ζεῦ ἀνὰ Πελασγικῆ κλπ.* (Π 233), ὁ καλὸς Στράβων χαρακτηρίζει βαρβάρους καὶ τοῦτο ἔνεκα τῆς διαίτης. Ἦσαν, λέγει, καθ' Ὅμηρον *ἀνιστόποδες χαμαιεῦναι!* Νοεῖται ὅτι πρὸς τὰς μαρτυρίας ταύτας ἀντιτάσσονται ἄλλαι, ἀρχαῖαι καὶ πρὸ πάντων ἡ γλώσσα αὐτῶν ἡ γνωσθεῖσα ἡμῖν διὰ τῶν ἐν Δωδώνῃ ἀνευρεθειῶν ἐπιγραφῶν καὶ διὰ τῆς ἐξετάσεως πολλῶν Μακεδονικῶν λέξεων (πρβλ. Χατζιδάκι Γλωσσολογικὰς Μελέτας Α' σ. 32 κέξ.). Ὡς ἐκ περισσοῦ ἐπιτραπήτω μοι ν' ἀναφέρω δύο στίχους τοῦ Εὐριπίδου, ἀπαγγελθέντας τὸ πρῶτον ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Πέλλης ἐν Μακεδονίᾳ *«Βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἀρχεῖν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους, μήτερ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ δοῦλον, τὸ δ' ἐλεύθερον.* Ἰφιγεν. Αὐλιδ. (1399-400). Ἄς συλλογισθῆ ἕκαστος τίνα ἐντύπωσιν θὰ ἐνεποίει ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀπαγγέλλουσα τοὺς στίχους τούτους ἐνώπιον τῶν εὐγενῶν καὶ ἄλλων Μακεδόνων τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, ἂν οὗτοι τυχὸν δὲν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς γνησίους Ἑλληνας ἀλλὰ βαρβάρους.

Κατὰ ταῦτα, τὰ ὀνόματα *Ἑλλάς* καὶ *Ἑλλην* κατὰ μικρὸν διαδιδόμενα ἐδήλουν κατ' ἀρχὰς ἀνθρώπους, λαοὺς μετέχοντας τῶν ἱερῶν, τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνθρώπους ἡμερω-

μένους, ὡς εἰπεῖν πολιτισμένους, συνεργαζομένους ὑπὲρ ἱερῶν σκοπῶν, ὑπὲρ εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας ἀλλήλων, ὑπὲρ ἔργων πολιτισμοῦ· διὰ τοῦτο πολλοὶ προθύμως ἀπεδέχοντο τὴν μετὰ τῶν ἐπισήμων ἱερῶν συνημμένην προσωφυμίαν ταύτην, **Πανέλληνες** - **Ἕλληνες**, διότι οὕτως ἀνεγνωρίζοντο καὶ κατετάσσοντο εἰς τὴν εὐγενῆ καὶ εὐσεβῆ θεωρουμένην ἐκείνην ὁμάδα, ἐδέχοντο τὰ εὐσεβῆ, τὰ **Ἑλληνικὰ νόμιμα**, τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν λατρείαν τῶν θεῶν, τὴν ἡμέρωσιν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ ὠνομάζοντο μὲν διὰ τοῦ ἐθνικοῦ καθισταμένου ὁσημέραι ὀνόματος **Πανέλληνες**, ἐθεώρουν δὲ τὰς ἑαυτῶν πόλεις μέρη συστατικὰ τῆς μεγάλης, τῆς κοινῆς πατρίδος, τῆς **Ἑλλάδος**. (Πρβλ. τὸ ὄνομα **Χριστιανοὶ** ἐπικρατήσαν δι' ὁμοίαν αἰτίαν).

Καθ' ὃν ἄρα τρόπον ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπεβλήθη καὶ κατεκράτησε κατὰ μικρὸν πανταχοῦ τοῦ πολιτισμένου σήμερον κόσμου οὐχὶ διὰ τῆς βίας τῶν ὄπλων ἀλλὰ διὰ τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ φύσεως (καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἢ διὰ τῶν ὄπλων κατάκτησις τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας μετεβλήθη τάχιστα εἰς κατάκτησιν πνευματικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν, διὸ καὶ αὐτοὶ οἱ κατακτηθέντες ὑμνησαν τότε καὶ ὑμνοῦσιν αὐτὸν ἀκόμη σήμερον ὡς ἐθνικὸν αὐτῶν ἥρωα), οὕτω καὶ πάσαι ἠνώθησαν οἱ πρόγονοι ἡμῶν εἰς ἓν ἔθνος (καὶ μόνοι οὗτοι καθ' ὅσον γινώσκομεν) οὐχὶ διὰ τῆς βαρβαροῦ βίας ἀλλὰ δι' εὐγενῶν πνευματικῶν ἀγώνων. Τὸ μοναδικὸν τοῦτο φαινόμενον ἐνόμισα ἄξιον ἰδιαίτερας σημειώσεως.

Ὑπολείπεται πρὸς πλήρη ἱστορικὴν παρακολούθησιν τῶν ὀνομάτων τούτων, **Ἑλλάς** καὶ **Ἕλλην**, ἢ ἐξέτασις τῶν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ τυχῶν αὐτῶν. Περὶ τούτων θὰ εἶπω ὀλίγας μόνον λέξεις. Οὕτω κατὰ πρῶτον παρατηρῶ ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἐφάνη τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Χριστιανισμὸς, εὗρε κρατοῦντα τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, παρέλαβε μὲν παρ' αὐτοῦ πολλά, κάμπολλα, ὥστε δικαίως ἐλέγχθη ὅτι ἀπορεῖται πότερον ὁ Χριστιανισμὸς ἐξηλληνίσθη ἢ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξεχριστιανίσθη, ἀλλὰ καὶ ἀντετάχθη πρὸς αὐτὸν ἰσχυρῶς ὡς θρήσκευμα πρὸς θρήσκευμα.

διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα "**Ἕλλην**" ἐδήλωσε κατὰ μικρὸν γενικῶς πάντας τοὺς ὄπαδους τῶν ἄλλων πλὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καὶ Χριστιανικοῦ θρησκευμάτων, ἀσχέτως πρὸς τὴν φυλὴν εἰς ἣν ἕκαστος ἀνήκεν, ἂν ἦσαν δηλ. ὄντως Ἕλληνες ἢ οὐχί. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὄνομα Ἕλλην ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου, τοῦ οὐχὶ Χριστιανοῦ, καὶ τότε ἀντ' αὐτοῦ οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὠνομάσθησαν δι' ἄλλου, νεοπλάστου ὀνόματος **Ἑλλαδικοί**. Οὕτως ἐχωρίσθησαν τὰ ἀρχαῖα καὶ ἔνδοξα ὀνόματα Ἑλλάς καὶ Ἕλλην ἀπ' ἀλλήλων, παρῆλθον δὲ αἰῶνες ὅλοι μέχρι οὗ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, γίνῃ ἡ ἀνακάλυψις ὅτι καὶ αὐτοὶ λαλοῦντες ἑλληνιστὶ ἦσαν Ἕλληνες. Οὕτως ἐπανῆλθεν εἰς χρῆσιν παρά τισι λογίοις, ἀλλ' ὡς ὄνομα ἐπίσημον, ἔθνικὸν ἡμῶν πάντων μόνον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἐπανάστασεως ἀποκατεστάθη καὶ κατεκράτησε κατὰ μικρὸν ὀριστικῶς.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

